

ӘОЖ 340

**Д. Т. Шайкенова, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының ҒЗИ ІІО қызметін реттейтін заңнаманы зерттеу және мониторингтеу мәселелері бойынша орталықтың ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты**

**Қ. Н. Әбуғалиев, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының ҒЗИ ІІО қызметін реттейтін заңнаманы зерттеу және мониторингтеу мәселелері бойынша орталықтың аға ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының кандидаты**

## **НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕРГЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САРАПТАМА ЖАСАУ**

*Аннотация. Еңбекте дайындалу сатысындағы нормативтік-құқықтық актілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізу мәселелері қарастырылған. Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын сақтау аясындағы жеткілікті көлемдегі арнайы әдебиеттерді талдау базасында авторлар сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың алдағы бағыттарын анықтаған.*

*Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама, сыбайлас жемқорлық, коррупциогендік факторлар, нормативтік актілер, құқықтық шығармашылық, құқық қолдану.*

Демократиялық мемлекетті құру елдің әлеуметтік-экономикалық дамуымен және мемлекеттік басқару сапасының артуымен тікелей байланысты. Алайда, аталған міндеттерді шешуде белгілі кедергілер кездеспей қоймайды. Соның бірегейі — сыбайлас жемқорлық. Сыбайлас жемқорлық мемлекет аппараты қызметінің барлық салаларында көрініс табуы азаматтардың құқықтарына нұқсан келтіруге әкеледі. Сыбайлас жемқорлықты болдырмау түрлі шаралар кешенін қолдануды талап етеді де, олардың ішінде негізгі орындардың бірін экономикалық және әлеуметті қызметті реттеуде маңызды рөл атқаратын заңдар мен өзге де құқықтық актілердің коррупциогендігін болдырмау механизмі иеленеді. Сондықтан да, оларда сыбайлас жемқорлық сипатындағы кездесетін ережелер сыбайлас жемқорлық әрекеттері (әрекетсіздіктері) мен құқық бұзушылықтар үшін, заңсыз актілер мен құжаттар қабылдау үшін таптырмас жағдай жасайды.

Нормативтік-құқықтық актілерде сыбайлас жемқорлықтың көрініс табуы көптеген жағдайларда құқық шығармашылығымен және құқық қолданумен байланысты, себебі нормативтік-құқықтық актілер меншік түрлеріне қарамастан, барлық азаматтар мен органдар үшін билік сипатын иеленеді, ал құқық заңдарын бұзу, қолданыстағы заңнамадан қалыс қалу — мұның бәрі сыбайлас жемқорлықтың көрінісі табуына әкеледі.

Нормативтік-құқықтық актілерді қабылдауды оның табиғаты мен мазмұнын жақсы білумен қатар қателерге жол бермеу керек және тағы бір есте ұстайтын нәрсе — актілердің жоғары сапалылығы жоғары құқықтық сана мен қатал заңды әрекеттерге бастайды.

Нормативтік-құқықтық актілер мемлекет пен қоғам өмірінде ерекше орын алады. Сондықтан Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы «Нормативтік-құқықтық актілер туралы» Заңының 4-бабына сәйкес олардың заңдық сатылар анықталды, жоғары заң күшін Қазақстан Республикасының Конституциясы иеленеді, сонан соң Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізуші заңдар; Қазақстан Республикасының заңдары және конституциялық заң күші бар Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары; Қазақстан Республикасының кодекстері; Қазақстан Республикасының заңдары, сонымен қатар заңдық күші бар Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары; Қазақстан Республикасы Парламентінің және оның палаталарының нормативтік қаулылары; Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік жарлықтары; Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік қаулылары; Қазақстан Республикасы министрлерінің және орталық мемлекет органдарының өзге де басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары, орталық мемлекет органдарының нормативтік құқықтық қаулылары, Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының және республикалық бюджеттің орындалуын бақылау бойынша Санақ комитетінің нормативтік қаулы-

лары; мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімшіліктердің нормативтік құқықтық қаулылары, әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері. Сонымен қатар төмен деңгейлі әрбір нормативтік құқықтық актілер жоғары деңгейлі нормативтік құқықтық актілерге қайшы келмеуі керек.

Нормативтік құқықтық актілерге белгілі тұрақты белгілер тән. Біріншіден, нормативтік-құқықтық акті ерекше үлгідегі ақпараты бар белгілі түрдегі жазбаша құжат. Бұл үлгі мыналарды ұйғарады: акті мәтінінің құрылымын және заң техникасының ережелері бойынша құрылуын; нормативтік тілді; арнайы заң ұғымдары мен терминдерін қолдануды; әрбір актіге тән міндетті реквизиттерді сақтауды.

Екіншіден, нормативтік-құқықтық актінің ресми сипаты оның органның, ұйымның, не болмаса мемлекеттің атынан шығуымен сипатталады. Құқықтық актілерді қабылдаудағы аталған субъектілердің тең құқықтылығы конституциямен, заңмен, ережемен, яғни мәртебелі актілермен анықталады. Осыдан барып әр субъекті тек өзіне ғана бекітілген құқықтық актілер түрлерін шығаруы туралы маңызды ереже туады.

Үшіншіден, нормативтік-құқықтық актілерді шығару өзінің өкілеттілігінің аясында ғана әрекет ететін органның, ұйымның құзыретінің шегінде қатаң түрде жүзеге асырылады. Кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар заңның, жарғының және олар туралы ережелердің аясында жергілікті актілер қабылдайды.

Төртіншіден, нормативтік-құқықтық акті қоғамдық қатынастарды реттеу үшін арналған. Бұған әртүрлі тәсілдердің көмегімен қол жеткізіледі, яғни: құқықтық нормаларды анықтау, құқықтық қатынастардың туындау, өзгерту және тоқтату, заңдық ахуалды тану, құру және өзгерту жолдарымен, құқықтық нормаларды, заңды мүдделерді құқықтық жолмен қорғауды іске асыруды қамтамасыз ету арқылы.

Бесіншіден, құқықтық акті жалпыға міндетті болып табылады. Бұл дегеніміз актіні мемлекет және оның институттары ресми түрде танып, мойындауы. Оны өзіне бағытталған жеке және заңды тұлғалар орындауға міндетті және олар онымен өздерінің актілері мен заңдық әрекеттерін сәйкестендіруі керек.

Құқықтық актілерді елемей, оларды бұзу, іске асуына кедергі жасау заңдылықты бұзу болып табылады.

Алтыншыдан, «актінің заңдық күші» ұғымының көмегімен арақатынастылық және басқа актілермен бірге бағыныштылығы айқындалды, заңнама мен оның салаларының бірі болып келетін құқықтық жүйеге тән жүйелік байланыстар мен тәуелділіктер байқалады<sup>1</sup>.

Нормативтік-құқықтық актілерді шығарарда көрсетілген белгілерді міндетті түрде есепке алу керек. Ол болмаған жағдайда қабылданған нормативтік-құқықтық акті коррупциогендік факторларға толы болатыны сөзсіз.

Қазақстан Республикасында нормативтік-құқықтық актілерге сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізу бойынша нормативтік база, яғни заңнамалық акті жоқ.

Негізгі сыбайлас жемқорлықтың орындалатын факторлары төмендегідей:

- өз қалауынша өкілеттік етудің белең алуы;
- «құқықты» формуласы бойынша құзыреттілікті анықтау;
- өз құқығын іске асыруда басқаға деген талаптарды шектен тыс асыру;
- құқықтар көлемін іріктеу арқылы өзгерту;
- мемлекеттік билік органдарының өз құқықтарын асыра пайдалану;
- әкімшілік процедуралардың болмауы немесе тиісінше реттелмеуі;
- конкурстық (аукциондық) процедуралардың болмауы немесе тиісінше реттелмеуі;
- сыбайлас жемқорлыққа жол ашатын мүмкіндіктерді реттеуде ақаулардың болуы;
- нормативтік-құқықтық нормаларда артық қағаз жұмыстарының орын алуы;
- құзыреттілік шегінен тыс нормативтік құқықтық нормаларды қабылдау;
- жалған мақсаттар мен басымдылықтар;
- мүдделер теңдігінің бұзылуы;
- бақылау механизмінің жеткіліксіздігі;
- «байланған» сыбайлас жемқорлық;
- артық әкімшілік кедергілердің болуы.

Қорыта айтқанда, Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізуді реттейтін нормативтік-құқықтық актінің болмауына орай «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама туралы» заңды қабылдау қажет деп санаймыз.

Д. Т. ШАЙКЕНОВА, К. Н. ЭБУҒАЛИЕВ НОРМАТИВТІК-КҰҚЫҚТЫК АКТІЛЕРГЕ СЫБАЙЛАС ...

<sup>1</sup> Правовой мониторинг: научно-практическое пособие. М.: Юриспруденция. — 15-6.

### **РЕЗЮМЕ**

В работе рассмотрены проблемы проведения антикоррупционной экспертизы нормативных правовых актов на стадии их подготовки. На базе анализа достаточного объема специальной литературы, в рамках соблюдения прав и свобод личности, авторами определены дальнейшие направления совершенствования антикоррупционного законодательства.

### **RESUME**

The article considers the problems of an anti-corruption expertise of normative legal acts on the stage of their preparation. Based on the analysis of literature, within the framework of respect for the rights and freedoms of the individual, the author defined the future direction of anti-corruption legislation.